

PLATO'S GROT

schaduw en licht

Socrates heeft geen geschriften nagelaten, maar zijn volgelingen namen de taak van *paideia* op zich, de morele en culturele opvoeding van Griekse burgers om zo goede leiders van hen te maken. Een van Socrates' leerlingen, Isocrates [436–338 v.Chr.], wordt soms de vader van de vrije kunsten genoemd, omdat zijn school de disciplines Grammatica, Dialectica/Logica en Retorica van groot belang achtte voor het vormen van deugdzame zielen. Isocrates dacht dat goed spreken (*eu legein*) was verbonden met weloverwogen handelen (*eu prattein*).

De rivaal van de Isocrates' school was de academie gesticht door Plato [428–348 v.Chr.]. We hebben geen studieboeken van Plato's curriculum. In plaats hiervan hebben we dialogen, waaronder Plato's meesterlijke klassieker, *Het bestel*, waarin Socrates converseert over veelomvattende onderwerpen en een plan uiteenzet om een rechtvaardige ziel te onderwijzen. In een van de bekendste onderdelen, de 'Grotvergelijking', presenteert Socrates wat hij noemt 'een parabel van de opvoeding van de ziel'.

Stel je mensen in een grot voor die vanaf hun kindertijd, vastgeketend zijn en alleen in één richting naar beelden op een muur kunnen kijken. – Plato

Een gevangene wordt vrijgelaten. Hij draait zich om en ziet poppen met daarachter een vuur. Hij realiseert zich dat hij naar schaduwen heeft gekeken, hij klimt voor de eerste keer de grot uit, waar hij wordt overweldigd door het licht. Als hij naar beneden kijkt, ziet hij schaduwen op de grond. Als zijn ogen zich aanpassen, kan hij naar

BOVEN: Plato's grot. Een lantaarn werpt schaduwen van poppenspelers op de muur. Gevangenen, die in het donker leven, zien alleen de schaduwen op de muur en menen dat dit de echte wereld is. Filosofen staan achter de lantaarn en overwegen dat zij ook slechts schaduwen zijn.

boven kijken en ziet hij echte planten, dan dieren, dan de maan en sterren, totdat hij eindelijk de overweldigende briljante straling van de zon opvangt. Hij beseft dat zijn leven in de grot een gevangenschap in illusies was en voelt zich verplicht om zijn vrienden naar de verblindende bovenwereld te leiden. Dit verloopt natuurlijk niet goed.

De kunst van het leiden van de ziel naar het hoogste goed, volgens Plato, vereist het tot stand brengen van de randvoorwaarden voor een verandering van perspectief, van de schaduwwereld of de schijnwereld (waarin we worden aangetrokken door rijkdom, genot en macht) naar de diepe, en verlichte visie van het hoogste goed.

De reis naar boven is het stijgen van de ziel. Het laatste wat wordt gezien, en wat nauwelijks wordt gezien, is de idee van het goede. – Plato

DE KARDINALE DEUGDEN

voortreffelijke 'scharnieren'

De frase 'kardinale deugden' is afkomstig van Ambrosius [340–397], bisschop van Milaan. Hij was bekend vanwege zijn retorische welsprekendheid. In zijn beste oratie, die voor de begrafenis van zijn broer, identificeerde hij vier voortreffelijke eigenschappen van zijn broer die hij 'cardo' noemde, Latijn voor scharnier. De naam bleef hangen, omdat deze kwaliteiten de deur naar het goede leven openen.

In de kunst representeren gewone voorwerpen en symbolen deze vier deugden (zie hiernaast). Moed wordt meestal afgebeeld in een harnas en geëscorteerd door een leeuw als teken van kracht. Gematigdheid verdeelt de juiste balans tussen water en wijn in twee kannen. Rechtvaardigheid houdt eerlijk in balans gebrachte weegschalen vast. Wijsheid staart in een spiegel van zelfkennis om de waarheid in haar volledige complexiteit te benaderen door meervoudige perspectieven te erkennen.

Alle andere deugden zijn met deze vier voortreffelijke menselijke kwaliteiten verbonden. De drie theologale deugden (geloof, hoop en liefde) groeien uit de vier kardinale deugden, terwijl de andere deugden hier weer uitvloeisels van zijn. Geduld, bijvoorbeeld, vereist moed en dankbaarheid vloeit voort uit rechtvaardigheid.

MENSELIJKE MACHT	KARDINALE DEUGD	GRIEKS	LATIJN
vecht-/vluchtreactie	MOED	andreia	fortitudo
verlangen naar aanraking	GEMATIGDHEID	sophrosune	temperantia
intelligentie	WIJSHEID	phronesis	prudentia
sociale relaties	RECHTVAARDIGHEID	dikaiosune	iustitia

Ambrosius' viervoudige structuur komt ook al voor in oudere teksten:

Wees moedig bij gevaar; wees gematigd bij plezier; wees wijs bij de keuze tussen goed en kwaad; rechtvaardig in ieder geven wat hem toekomt.

– Cicero, *De Officiis*

Wijsheid is de leider; hierop volgt gematigdheid; en uit de vereniging van deze twee met moed komt rechtvaardigheid voort. – Plato, *De wetten*

In *Het bestel* geeft Socrates dezelfde vier *arête* een speciale status en beschouwt ze als de vier belangrijkste kwaliteiten van een voortreffelijk mens. Deze deugden perfectioneren vier levenskrachten. Gematigdheid matigt honger. Moed brengt orde en voortreffelijkheid van geest. Rechtvaardigheid is geordende balans in de ziel en in relatie tot anderen. Wijsheid is voortreffelijkheid in weloverwogen handelen.

Cicero geeft zijn boek aan zijn zoon Marcus. Frontispice van Cicero, *De Officiis*, Venetië, 1525.

VRIENDSCHAP

het goede leven delen

De oude filosofen dachten diep na over het wezen van vriendschap en haar plaats in het goede leven, want deze is cruciaal voor de retorische praktijk en onmisbaar voor het menselijk geluk.

Van alle bezittingen is een vriend het kostbaarst. – Herodotus

In de klassieke oudheid spraken politici en retorici medeburgers aan met 'vriend'. Dus Marcus Antonius begint zijn begrafenisredactie als volgt:

Vrienden, Romeinen, medeburgers, luister naar mij. – Shakespeare, Julius Caesar

Vriendschap is het centrale onderwerp van Plato's *Lysis*. Ook Aristoteles besteedt meer aandacht aan *philia* dan aan de andere deugden en definieerde haar als wederzijdse goede wil (*eunoia*). Het juiste voorwerp van liefde is dat wat nuttig, aangenaam of goed in zichzelf is.

Vriendschap neemt drie vormen aan, gelijk in aantal van de juiste onderwerpen van liefde. – Aristoteles

EEN NUTTIGE VRIENDSCHAP wordt gekenmerkt door wederzijdse goede wil waarbij elke partij nuttig is voor de andere: voorbeelden zijn zakenpartners, relaties tussen collega's en studiepartners.

VRIENDSCHAPPEN OM HET PLEZIER draaien om het genot dat de gedeelde activiteit begeleidt: iemand met wie je naar het theater gaat.

Die zijn beide *toevallige vriendschappen*: de liefde is gerelateerd aan hoe nuttig of hoe plezierig de ander is en duurt voort zolang als deze nuttig of plezierig is.

EEN GOEDE VRIENDSCHAP is tussen goede mensen die elkaars gelijken zijn in deugd. Ze worden beiden aangetrokken tot elkaars voortreffelijkheid en verlangen wat het beste is voor het welbevinden van de vriend. Zulke vriendschappen zijn bestendig, omdat deugd volhardt, maar ze zijn zeldzaam omdat ze zich na verloop van tijd ontwikkelen, worden getest door gedeelde moeilijke tijden en vragen om blijvende verbondenheid.

Cicero vertaalde *eunoia* als *benevolentia*, het idee dat vrienden elkaar het goede wensen. In zijn dialoog *Laelius de Amicitia* verkent hij het wezen van vriendschap. Hij benadrukt het belang van vertrouwen, oprechtheid, gelijkheid, hoffelijkheid en vriendelijkheid tussen twee vrienden.

Welke zachtheid is er nog in het leven als er geen vriendschap meer is?

Een leven zonder vriendschap is als de wereld zonder zon. – Cicero

Renaissance-essayisten zoals Michel de Montaigne [1533–1592] en Francis Bacon [1561–1626] prezen in hun geschriften ook vriendschap.

LINKS: illustratie uit The Paris Sketchbook of Mr M.A. Titmarsh, door William Makepeace Thackeray (1841–1863). Lijkt dit op een Nuttige Vriendschap, op een Vriendschap om het Plezier of op een Goede Vriendschap?

Vriendschappen bouwen bruggen tussen seksen, families, klassen en leeftijden. Net als Cicero hebben we nu ook nog vragen over vriendschap: hebben gelukkige mensen vrienden nodig? Wat is een collega-vriend? Kan een internetvriend werkelijk gezelschap vormen? Kan een favoriete auteur een vriend zijn?

ETHIEK IN HET ECHE LEVEN

berekening of oordeel?

Een groot gedeelte van wat doorgaat voor ethisch debat is in wezen utilisme. Of een voorgenomen handeling of beleid goed of fout is lijkt volledig af te hangen van de gewenste uitkomst. Omdat het moeilijk is om een 'berekening te maken' met alle verschillende genoegens en pijn die worden ervaren door iedereen die is betrokken bij een bepaalde handeling of beslissing, proberen zulke berekeningen dit vaak te vertalen naar financiële waarden, waar beter mee kan worden gerekend.

DILEMMA: de tijd die duizenden forenzen wordt bespaard door een provinciale weg te verbreden wordt op meer waarde geschat dan de compensatie voor omwonenden. Moet de weg worden verbreed?

Maar zelfs als het mogelijk is om een prijs aan alles te verbinden, is het dan het juiste om te doen? Ethiek is niet een oefening in kosten-batenanalyse.

Ethische dilemma's kunnen op verschillende manieren worden benaderd. Een utilistisch perspectief meet de uitkomst, een deontologisch perspectief richt zich op de handeling en een deugdperspectief neemt het karakter van de persoon in overweging.

DILEMMA: een op hol geslagen trein rijdt heuvelafwaarts richting vijf mensen die aan het spoor werken. Je kunt de wissel omzetten naar een ongebruikt spoor, maar je weet dat daar een dakloze op het spoor slaapt. Wat moet je doen?

Een echte kantiaan zou waarschijnlijk niet de wissel omzetten, omdat je hiermee doelbewust een onschuldig iemand doodt, een handeling die altijd fout is. Een echte utilist zou eerder een onschuldige doden om zo vijf anderen te sparen. Een deugdethicus zou praktische wijsheid

toepassen om erachter te komen welke andere deugden (zoals moed en rechtvaardigheid) van toepassing zijn op deze ongelukkige situatie, en vervolgens overwegen hoe te handelen om deze te belichamen.

De deugdenethiek is dus niet goed uitgerust om snelle antwoorden te geven op sensationele hypothetische dilemma's zoals deze, die zijn ontworpen om verschillen bloot te leggen tussen 'juist' zoals omschreven door deontologen en 'goed' zoals gewaardeerd door utilisten. Ze leveren een duidelijke keuze om iets wel of niet te doen wat verkeerd lijkt om een schijnbaar groter kwaad af te wenden. Ethische beslissingen in het echte leven zijn een stuk minder helder en veel gecompliceerder. Veel ethici proberen tegenwoordig nuttige aspecten van moderne ethische theorieën te integreren met een hernieuwde focus op deugd.

Wanneer morele verantwoordelijkheid moet worden gedefinieerd maken veel ethici ook onderscheid tussen de intentie van een persoon en de voorzienbare bijeffecten. Artsen schrijven soms palliatieve sedatie voor om lijden aan het einde van het leven te verzachten en voorzien daarbij onbedoelde effecten, waaronder het overlijden van een patiënt. Verschilt het vooruitzien van een uitkomst ethisch van een bedoelde uitkomst?